

Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. – 1209 с. 10. *Чижевський Д.* Романтика // Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. – Тернопіль, 1994. – С. 355–458. 11. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1. – 782 с. 12. *Шубравський В. Є.* Жанри // *Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка: монографія.* – К., 1980. – С. 192–302.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Калинчук А.

К характеристике поэзии Т. Шевченко периода "трех лет": баллада "У неділю не гуляла"

В статье рассмотрено поэзию "У неділю не гуляла", написанную Т. Шевченко 18 октября 1844 г. в Петербурге. Выразительная сюжетность, лирическая взволнованность повествования, драматичность развития событий, заканчивающихся смертью чумака и потерей всех надежд девушки на счастливую семейную жизнь, придадут этому произведению характерные признаки социально-бытовой баллады.

Ключевые слова: жанровая система, интертекстуальность, чумацкие песни, центристский сюжет, метрическая основа.

Kalynchuk A.

To Observation of T. Shevchenko's Poem of "Three Years" Period: Ballad "She does not Take a Walk on Sunday"

The article considers the poem "She does not Take a Walk on Sunday" written by T. Shevchenko on October 18, 1844 in St. Petersburg. The expressive plot, lyrical and dramatic base of the development of events leading to the demise of the chumak and the loss of the girl's hopes for happy family life, attributes to this poem the characteristics of a social ballad.

Key words: genre system, intertextuality, the chumak songs, centripetal plot, metric basis.

УДК 821.161.2+821.131.1-1'04].09

*В. Левицький, канд. філол. наук, мол. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

ОБРАЗ БЕАТРИЧЕ ПОРТІНАРІ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджуються способи сприйняття образу Беатриче (Біче) Портінарі в літературному доробку Тараса Шевченка. Такий складник іконіки розглянуто як засіб підкреслення зв'язків між романтичною і класичною культурою.

Ключові слова: традиція, романтизм, образ, персонаж, цінність.

Вивчення традиційних структур (міфів; вічних образів, мотивів, сюжетів) є винятково актуальним на матеріалі мистецтва романтизму. Як відомо, світогляд такої доби прийнято пов'язувати з

відхиленням від правил і нехтуванням спадкоємності. За В. Жирмунським, "класичний" письменник – консерватор бережливо ставиться до узвичаєного стилю. Водночас, для романтика норми змісту і форми є "прикрими та обтяжливими "умовностями"" [9, 360]. Невипадково в типології художніх парадигм романтизм ототожнюється з пануванням креативізму, а також досягненням "закону оригінальності" [19, 99].

Попри слушність наведених трактувань, слід визнати, що романтики не уникали усталених складників світу твору. Зокрема, завдяки вдаванню до цих елементів могла поглиблюватися універсальність порушених проблем або підкреслюватися відмежованість персонажів-ентузіастів від минущої обивательської дійсності. Зазначена тенденція чітко простежується в літературному доробку Т. Шевченка. На рівні іконіки український автор активно звертався до образів та мотивів, утверджених як у вітчизняній, так і в зарубіжних культурах. В останній із груп особливо увагу привертає образ Б. Портінарі. Не належачи до найпоширеніших у спадщині письменника, він засвідчує освоєння мистецьких традицій, притаманних західноєвропейському пізньому Середньовіччю. Мета запропонованої статті – вирізнити основні напрями сприйняття Б. Портінарі в іконічній системі Шевченкових творів.

Згідно з нечисленими біографічними даними, Портінарі (Portinari) Беатріче (Біче) ді Фолько (прибл. 04.1266, Флоренція, Італія – 9.06.1290, там само) – вірогідний прототип жінки, яку змалював і вважав натхненницею, "музою", італійський поет Данте Аліг'єрі; дочка банкіра. Кохання Данте до неї ґрунтувалося на нечисленних спогадах про спілкування (враження від зустрічей із Беатріче, на час котрих письменникові було 9 і 18 років). Почуття симпатії, туги через роз'єднання (шлюб Б. Портінарі з С. де'Барді), а згодом смерть Беатріче вплинули на творчість поета. Беатріче включається в персонажну структуру "Божественної комедії" (1307–1321) і циклу сонетів Данте "Нове життя" (1283–1292).

До способів рецепції Б. Портінарі в доробку Т. Шевченка доречно зарахувати тлумачення Беатріче як характерологеми Данте, ототожнення Беатріче із системою цінностей жіночого образу і співвіднесення Беатріче із загальним принципом моделювання образу.

У першому – *власне характерологічному* – аспекті прикметним є уривок із листа Т. Шевченка до А. Толстої від 9 січня 1857 р.: *"Дант Альєри был только изгнан из отечества, но ему не запрещали писать свой "Ад" и свою Беатриче... А я... я был несчастнее флорентинского изгнанника. Зато теперь счастливее счастливейшего из людей"* [20, т. 6, 118]. У наведеній цитаті натяково означається опозиція, що відповідає структурі художнього простору в "Божественній комедії" Данте: *Пекло vs. Рай*. Справді,

проводирем головного героя поеми в Чистилищі та в Раю є Беатріче. Пекло може трактуватися як заслання Т. Шевченка [18, 29], а Беатріче – як ідеал життя і творчості. Окрім того, Беатріче асоціюється з розмиканням рубежів. Дійсності вигнанця притаманні межі, чіткість яких підкреслено регламентованим способом життя, включно із заборонами. Беатріче в "Божественній комедії", навпаки, перебуває в постійному переміщенні, у т. ч. між світами. У пісні тридцятій розділу "Чистилище" вона зізнається: *"Не тільки сфери маю я на оці, <...> / А й весь той благодатний неба хід"* [5, 321].

Узвичаєність характерологеми вияскравлюється через надання імені Беатріче функції антономазії. Відповідна властивість помітно простежується в науково-критичному дискурсі. У різні періоди дослідники здебільшого вбачають якості Б. Портінарі в О. Коваленко. Ідеться про те, що подруга письменника – "Шевченкова Беатріче" (пор.: [11, 34; 3, 304; 10, 98]), "Беатріче його [Шевченка. – В. Л.] поезії" [17, 109] і т. п. З огляду на історію ідей цікавим є процес утвердження такого тропу. Зокрема, П. Зайцев удався до означення О. Коваленко за допомогою антономазії в підсумковій роботі "Життя Тараса Шевченка" (1939). У давнішій розвідці "Оксана: Перше кохання Шевченка" (1918; первісний варіант – 1914) автор не задіював посилань на Б. Портінарі. Натомість науковець спостеріг у Шевченковій творчості інший вічний образ. За словами П. Зайцева, поет свою ніжність "віддав, як лицар середньовічний, Мадонні – Покритці з Покриток" [12, 25]. Рідше завдяки згадці про Беатріче як персонажа концептуалізуються інші особи: "Ганна Закревська – Шевченкова Беатріче" (назва статті Л. Волянської [4]). Ряд філологів (див.: [18, 34]) скептично оцінює всі зауважені зіставлення.

Водночас О. Коваленко вподібнюється до Беатріче і в художній літературі. Інколи розгортається чуттєво-образне тлумачення літературознавчих суджень. Наприклад, О. Денисенко у п'єсі "Сердечний рай, або "Оксана"" (2009) прагнув простежити, яким чином Т. Шевченко сприймав О. Коваленко після повернення із заслання. У передмові драматург апелює до цитованої тези з праці П. Зайцева "Життя Тараса Шевченка". Як припускається, поет "марив сердечною Оксаною, перетворив її для себе на <...> музу, до якої звертався усе життя" [6, 8].

У другому – *ціннісному* – аспекті показовою є сукупність рис, котрі асоціюються з Б. Портінарі. Окремими з них наділено героїнь Шевченкових творів. Ідеться про низку властивостей, які схвалювалися за сентименталізму та романтизму: довершеність, піднесеність, скромність та ін. Більшість перелічених якостей співвідносилася з певним віртуальним, вимірним узірцем людини. Згідно із твердженням О. Дорошкевича, Т. Шевченко "мав свою

Беатріче – і то не тільки в символічному образі кучерявої Оксани [Коваленко. – В. Л.]. Поетові була постійно притаманна "надземна романтика жіночої постаті, що колись вабила уяву великого італійського поета" [7, 73]. Але Данте й Шевченко вдаються до різних способів трактування ідеалізованої особистості. У творах Данте загал схиляється перед Беатріче: "*...> від привітань її / Трелече кожен в почутті затрати*" ("В її очах – любові дар багатий...", цикл "Нове життя" [15, 242]). Завдяки спогляданню за цим персонажем громада ушляхетнюється: "*всіх робить скромними її* (Беатріче. – В. Л.) *поява*", поширюючи "*владний чар*" на звичайних пані ("Зрить досконало все своє спасіння...", згаданий цикл [15, 243]). Кожен, хто привітається з очудненою жінкою, від приголомшення "*стає німим*" ("Коли вона вітається, – скажіте...", той же цикл [15, 242]).

У Т. Шевченка носії зазначених чеснот можуть наражатися на заздрість і ненависть людей. Приміром, "маленька Мар'яна" має "*серце не розбите*", "*серце <...> тихе*", "*літа молодії, / Повити красою*". "Злії" (маються на увазі насамперед заздрісники) за це "*окрадуть*" і "*кинуть в пекло*" дівчину ("Маленькій Мар'яні" [20, т. 1, 366]). Допускається й інший тип розкриття характерологеми. У повісті "Художник" стосунки митця з жінкою стають предметом ретельних роздумів наратора. Розповідач іронічно відгукується про сприйняття красунь творчими людьми. У викладених спостереженнях зумисне загострено проблему не ідеалізації, а поклоніння ідолові [20, т. 4, 197]. Водночас почасті вияскравлено автобіографічний сюжет, який розбудовується у спадщині Данте, – розлука з Беатріче, одруженої з іншим. Відповідно до порад, слід відсторонюватися від музи-егоїстки: "*Красавица Богом созданная для того только, чтоб усладить нашу исполненную слез и треволненный жизнь. <...> Вот почему я и советую любоваться этими прекрасными статуями издали, но никак с ними не сближаться, а тем более не жениться, в особенности художникам и вообще людям, посвятившим себя науке или искусству*" [20, т. 4, 198]. Тобто відмежування омріяної жінки від загалу мислиться найдівішим і для неї, і для людей. Така позиція, навіть з урахуванням комічної емоційності в міркуваннях, суголосить світорозумінню романтиків. Незвичайний персонаж, незалежно від чинників власної непересічності, різко контрастує зі спільнотою. При цьому нівелюється включення згаданої громади до дійсності не філістерів, а ентузіастів-митців. Із другого боку, як доводить Шевченків доробок, спостережена закономірність не завжди ґрунтується на відході від художності рефлексивного традиціоналізму (пор.: протилежний погляд – [19, 96]). Західноєвропейські романтики в цілому зараховували твори Данте до свого естетичного канону. Зокрема, Ф. Шлегель в "Атенийських фрагментах" (1798) називав "Божественну комедію" "єдиною системою трансцендентальної поезії в найвищому <...> втіленні" [21, 58].

У третьому – *генетико-іконічному* – аспекті варто зважати на те, що образ Б. Портінарі є "ідеальним об'єктом сублімації Дантового бажання" [2, 94]. За Д. де Ружмоном, Данте визнає не реальність, а виняткову символічність Беатріче [16, 171]. Цей принцип, котрого дотримувалися представники ранньоренесансної "північної" школи в Італії, виявляється близьким для українського поета-романтика. Т. Шевченко вдається до засобів символічного тлумачення при моделюванні таких характерологем, як кохана ліричного суб'єкта чи Україна. Зокрема, умовність акцентовано в жіночих образах, прототипом яких постає О. Коваленко (поема "Мар'яна-черниця", вірші "N. N. – Мені тринадцятий минало...", "Ми вкупочці колись росли...", "Не молилася за мене..." – пор.: [14, 623]). В аналогічний спосіб сприймається батьківщина, часто ідеалізована та відтворювана за споминами автора: "А серце плаче, як згадаю / Хоч невеселії случаї / І невеселії ті дні <...> / В моїй Україні колись..." ("І знов мені не привезла..." [20, т. 2, 158]). У ряді поезій простір набирає віртуальності, оскільки автор осмислює вітчизну з точки зору іншого. Простежена особливість поглиблюється в доробку періоду заслання. Віддаляючись від України, Т. Шевченко підкреслює мотиви куртуазного служіння їй. Сама країна здобуває людські риси і заміщує дружину "я"-поета: "О славо злая! / За тебе марно я в чужому краю / Караюсь, мучуся... але не каюсь!.. / Люблю, як щиру, вірну дружину, / Як безталанну свою Вкраїну!" ("N. N. – О думи мої! О славо злая!.." [20, т. 2, 47]). Через співвіднесення локусів із жінкою може унаочнюватися причина життєвої драми ліричного суб'єкта: "А все-таки її люблю, / Мою Україну широку, / Хоч я по їй і одинокий / (Бо, бачте, пари не найшов) / Аж до погибелі дійшов" ("Хіба самому написать..." [20, т. 2, 200]). Невипадково у давнішому вірші "Заросли шляхи тернами..." розлука з батьківщиною паралелізується з тим, що "я"-поет не поєднав "серця молодого / З <...> серцем дівочим" [20, т. 2, 191].

Зазначена риса відповідає сукупності фемінних уособлень України в Шевченковій літературній спадщині (ненька, мати-безталанна, мати-кріпачка, покритка та ін. – див.: [1, 46–47]). Утім, Данте теж ототожнював рідний край із жінкою (дружиною). Приміром, упродовж спілкування головного героя "Божественної комедії" із Беатріче потойбіччя вподібнюється до реальної Італії. Зустрівши кохану, розповідач наприкінці розділу "Чистилище" усвідомлює: раніше він був, "як сніг, по скелях та по вітах гаю / Замерзлий на Італії хребтах" (пісня тридцята [5, 320]). Звернення коханої до наратора співвіднесено з посиланнями на "наський" [5, 325], тобто італійський (пор.: [8, 560]), вітер (пісня тридцять перша). Таку деталь світогляду увиразнювали східнослов'янські романтики у творах про італійського поета. Данте у вірші російського

письменника А. Муравйова проголошує: "Флоренція, с тобою / Я узы все расторг" ("Смерть Данта", 1827 [13, 154]).

Отже, у художньому трактуванні Б. Портінарі засвідчено інтерес Т. Шевченка до традиційних змістових елементів твору. Автор послідовно інтерпретує цей складник у власне характерологічному, ціннісному та генетико-іконічному аспектах. У більшості здійснених тлумачень Беатріче ототожнюється з пограниччям: між реальним й ідеальним, індивідуальним і колективним, своїм і чужим світами. У результаті чіткішою виявляється романтична опозиція *повсякденне vs. омріяне*. Прикметно, що її означення спричинено не лише міфопоетологічним компонентом, звичнішим для згаданої доби, а й образом як таким. Водночас розглянуті способи розуміння Б. Портінарі доцільно зіставляти з прийомами побудови всієї системи персонажів у доробку митця.

1. Барабаш Ю. Україна / Ю. Барабаш // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / [упоряд., наук. ред. Н. Чамата]. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 11–50.
2. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Г. Блум; [пер. з англ. під заг. ред. Р. Семківа]. – К.: Факт, 2007. – С. 88–121.
3. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // Вибране: у 3 т. / Ю. Бойко. – Мюнхен: Logos, 1971–1981. – Т. 1. – 1971. – С. 261–312.
4. Волянська Л. Ганна Закревська – Шевченкова Беатріче / Л. Волянська // Батькові Тарасові – Батько Союз. – Нью-Йорк: Свобода, 1989. – С. 105–113.
5. Данте Аліґ'єрі. Божественна комедія: Поема / Данте; [пер. з італ. і коментарі Є. Дроб'язка; передм. О. Алексєенко]. – Х.: Фоліо, 2001. – 607 с.
6. Денисенко О. <Передмова> // Сердечний рай, або "Оксана" / О. Денисенко. – К.: Грані-Т, 2009. – С. 6–9.
7. Дорошкевич О. Трагедія самотнього чуття: (Шевченко й Ликера) / О. Дорошкевич // Життя й революція. – 1926. – № 9. – С. 73–89.
8. Дроб'язко Є. Коментарі / Є. Дроб'язко // Данте Аліґ'єрі. Божественна комедія: Поема / Данте Аліґ'єрі; [пер. з італ. і коментарі Є. Дроб'язка; передм. О. Алексєенко]. – Х.: Фоліо, 2001. – С. 497–600.
9. Жирмунский В. О поэзии классической и романтической // Поэтика русской поэзии / В. Жирмунский. – СПб.: Азбука-классика, 2001. – С. 358–363.
10. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – 148 с.
11. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – К.: Обереги, 2004. – 480 с.
12. Зайцев П. Оксана: Перше кохання Шевченка / П. Зайцев. – К.: Друкар, 1918. – 31 с.
13. Муравьев А. Таврида / А. Муравьев; [сост., подг. текста, комент. Н. Хохловой]. – СПб.: Наука, 2007. – 520 с.
14. Наумова Н., Реп'ях С. Жінки в житті Шевченка / Н. Наумова, С. Реп'ях // Шевченківська енциклопедія: у 6 т. / [редкол.: М. Жулинський (гол.) та ін.]. – К.: Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2012. – Т. 2: Г–З. – С. 622–629.
15. Орест М. Держава слова: Вірші та переклади / М. Орест; [упоряд. та авт. передм. С. Павличко]. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
16. Ружмон Д. де. Любов і західна культура / Д. де Ружмон; [пер. з фр. Я. Тарасюк]. – Львів: Літопис, 2000. – 304 с.
17. Скоць А. Дніпро в творчості Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: Декалог / А. Скоць. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені І. Франка, 2006. – С. 107–121.
18. Стріха М. Данте й українська література: досвід рецепції на тлі "запізнілого націєтворення" / М. Стріха. – К.: Критика, 2003. – 168 с.
19. Тюпа В. Литература как род деятельности: теория художественного дискурса / В. Тюпа // Теория литературы: в 2 т. / [под. ред.

Н. Тамарченко]. – М.: Академия, 2010. – Т. 1. – С. 15–104. 20. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001–2005. – Т. 1–7. 21. *Шлегель Ф.* Из "Атенийских фрагментов" / Ф. Шлегель // Литературные манифесты западноевропейских романтиков / [под. ред. А. Дмитриева]. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. – С. 55–59.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Левицкий В.

Образ Беатриче Портинали в творчестве Тараса Шевченко

В статье исследуются способы восприятия образа Беатриче (Биче) Портинали в литературных произведениях Тараса Шевченко. Такая составляющая иконики рассмотрена как средство подчеркивания связей между романтической и классической культурой.

Ключевые слова: традиция, романтизм, образ, персонаж, ценность.

Levytskyi V.

Image of Beatrice Portinari in Writings of Taras Shevchenko

The article investigates the ways of the perception of the image of Beatrice (Bice) Portinari in writings of Taras Shevchenko. The author examines this component of iconics as a means of highlighting the connections between romantic and classic culture.

Key words: tradition, Romanticism, image, character, value.

УДК 821.161.2.09:[316.347+316.42+159.923.2]

*Г. Усатенко, канд. філол. наук, доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ВІДНАЙДЕНІ ІДЕНТИЧНОСТІ

Йдеться про різні рівні ідентичності у Тараса Шевченка – само ідентичність Митця та соціокультурна ідентичність у прояві культури, етносу, соціальних і політичних проблем. Окрема увага приділена саморефлексії Митця щодо ідентичності та образно-художнє проявлення думки в Слові.

Ключові слова: самоідентичність (особистісна), соціокультурна ідентичність (етнічна, політична), думка, доля, народ, слов'яни, Тарас Шевченко.

Питання Ідентичності – одне із ключових у сучасній гуманітаристиці. Ідентичність – це категорія соціально-гуманітарних наук (психології, соціальної філософії, культурної антропології, соціальної психології та ін), що застосовується для опису індивідів і груп як відносно стійких, "тотожних самим собі" цілісностей. Ідентичність не є властивістю (тобто чимось притаманним індивіду від початку), але є ставленням. Вона формується, закріплюється (або, навпаки, перевизначається, трансформується) тільки в ході соціальної взаємодії. [8].